

Nincsen remény?

Hit- és rációértelmezés, Vörösmartytól napjainkig

Szász János új könyvének* talán legmeglepőbb írásában, az irodalomtörténeti erényeket felvillantó Vörösmarty-esszében olvassuk a következő versértelmezést: „Nincsen remény! — minden szakasz levezetése ebbe a következtetésbe torkoll. De hát miféle remény kék lángja loboghatna a költő szeme előtt abban a múlt század közepi történelmi helyzetben, amidőn meg kellett tapasztalnia, hogyan lett a szabadság—egyenlőség—testvériség jegyében induló forradalomból világhódító emberirtás, hogyan halt hamvába az 1830-as újabb forradalmak lángolása, hogyan hasították szeletekre pöffeszkedő nagyhatalmak a szomszéd Lengyelországot, miként fojtanak vérbe jogos nemzeti fölkeléseket, de még szerény reformtörekvéseket is, miként tizedelik meg hazájában az úgynevezett koleralázadás (1831) kiéhezett, a túl- adagolt bizmuttól halálra sorvasztott nincstelen jobbágyait, hogyan gátolják meg függetlenségétől megfosztott nemzetét a Habsburgok még attól is, hogy a közigazgatás minden szintjén anyanyelvét használja, mily körmönfontan játsszák ki a társadalmi lét jobbítására törekvő reformok bár legszelidebb változatait, hogyan nyomják el birodalmuk nemzeti kisebbségeit. Miféle reményre jogosíthat józan ész és igaz érzelmek az állapotok és helyzetek e sorscsapásszerű halmozódása? Hol van itt helye derűs horizontokat képző optimizmusnak? Vakhitnek, mely a bölcs előre- látás pózában tetszeleg, és a sorscsapások nyilvánvalóságát a visszájára fordítja? Valóban csak egyetlen következtetés marad: »Nincsen remény!«

Az *emberek* című híres Vörösmarty-vers „pesszimizmusáról“ számos irodalom- történetész írt már — Szász János az ő véleményükkel is szembenéz, vitázik —, ilyen kérélehetetlen, történelmi-társadalmi-pszichológiai tényekre alapozott logikus okfejtéssel, főképpen pedig azonosulni tudó költői beleérzéssel azonban aligha elemezték a magyar irodalom e klasszikus remekét. Szász külön hangsúlyozandó érde- me, hogy az elemzett művet nem szakítja ki irodalomtörténeti összefüggéseiből, miközben különbséget tesz (a XX. századi filozófusra, Ernst Blochra hivatkozva) a remény tagadása és a nihilizmus között. Idézi *Az emberek* párversét, a kegyetlenül szatirizáló *Országházát* — és Babits 1919-es töprengését „a militarisztikus haza el- len“ szót emelő Vörösmartyról, „Am az *Országháza* — gondolja tovább a helyzetet a mai elemző, Szász János — nemcsak *valami ellen*, hanem *valamiért* is íródott. És nemcsak a »militarisztikus haza« ellen (amin Babits nyilván nemzeti független- ség és társadalmi igazságosság híján lévő hazát értett), hanem azok ellen a remé- nyek ellen is, amelyek annyi ideig arra készítették, hogy higgyen az abszolutizmus (rá gondolt Babits is, hanem e szót a fehérterror idején nem lehetett kimondani) megreformálhatóságában. Másként hogyan is vállalta volna 1847-ben, hogy az El- lenzéki Körben együtt lépjen föl Petőfivel, és ő az *Országházát*, Petőfi pedig *A nép nevében* szavalja el“

Nagy távolság választja el az *Egy vers megközelítését* a kötet többi esszéjétől, mind időben, mind térben. Hiszen időben Szász egészen napjainkig jön el az is- mertetett könyvek tárgya révén (gondoljunk például Fazekas János tanulmány- és cikkgyűjteményére), de visszafordul (az évforduló kapcsán) Bethlen Gábor koráig. Földrajzilag ugyancsak jelentős területet kalandoz be, amikor Sartre vagy Morus Tamás, Freud vagy Marcuse világát közelíti meg. A távolságok azonban Szász János számára könnyen legyőzhetőek — ezt előző köteteiben már nemegyszer meggyőzően bizonyította —, s így nem ütközünk meg azon, hogy Bethlen Gáborban utazva Gramsci is eszébe jut, vagy hogy a Fazekas-könyv recenziójában Spinoza neve is feltűnik. Bár viszonylag sok apróbb-nagyobb, részben alkalmi írásból alakult ki Szász legújabb esszékötete, mégis az egységesség benyomását kelti — túl a jelzett

* Szász János: A hittől az eszméletig, Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

asszociációkon. A szerzőt ugyanis — és ez az újságírói jelenlétén túlmutató író-ságának, önálló gondolkodói alkatának igazolása — többnyire ugyanazok a kérdések izgatják, bármiről szóljon is: a remény, a hit, a ráció, a meggyőződés — az emberiség jelene és jövője.

Az utóbbi évek (vagy talán már évtizedek?) Szász Jánosa szépirodalmi műfajokban, mindenekelőtt esszéregényben, ezeket a fogalmakat járja körül, most azonban magukra a fogalmakra és jelentkezésük formáira kérdez rá, abban a meggyőződésben, hogy „a mindennapok kérdéseit, korunk kérdésségeit az elméletet s így a filozófiát megkerülve nem lehet megragadni”. Tulajdonképpen ugyanazt teszi, mint nyugtalanságát, állandó keresését közvetlenül dokumentáló szellemi útirajzaiban; az 1981-ben kötetbe gyűjtött, elméleti jellegű írások ugyanabból a felfedező szenvedélyből születtek, de talán még inkább irigységet váltanak ki az olvasóból (belőlem mindenesetre) az információk és a teoretikus konstrukciók befogadásának ilyen képességével megáldott író iránt.

Ezzel valójában azt is bevallottam, hogy nem érzem magam hivatottnak véleményt mondani Szász János filozófiai tárgyú esszéiről. Ha mégis írok kötetéről, arra csak egy mentségem lehet: *A hittől az eszméletig* középpontjában (a problémák súlya és időszerűsége tekintetében legalábbis) egy korszak és egy magatartás természetrajza, illetve revíziója, önrevíziója áll; ez a korszak pedig azonos az én ifjúságommal — jöhet életkorban egy évtized választ el minket egymástól. Am ahogy egy-egy történelmi időszakot nem választ el éles cezúra, úgy közelednek egymáshoz korban (és szemléletben?) két nemzedék tagjai. Kérdéseink tehát lényegében közősek, ha válaszaink nem is mindig azonosak. Az új Szász János-könyv legfontosabb esszéiben (*A hittől az eszméletig*, *Annál jobb a tényekre nézvést, Valóban a homály ellen*) jelentkező revízió és önrevízió ugyanakkor tárgyában is megkerülhetetlen annak számára, aki megpróbál szembenézni irodalmunk elmúlt évtizedeivel, és választ keres szellemi meg pályatorzulásokra, váratlan megújulásokra, kiteljesedésekre. Persze, aki — mint Szász János — oly közelről láthatta, élhette meg és már írónk-újságíróként, szerkesztőként gyakorolhatta azokat az éveket (az ötvenesekre gondolok elsősorban), kritikáját is szükségszerűen másképp fogalmazza, mint az akkor még meg sem születettek (akik csak az eredménnyel, azaz követelménnyel találkoznak, az az egykori körülményeket könnyedebben kezelhetik). De még köztünk is van nézetkülönbség — és úgy vélem, nem világnézeti alapon —, például az irodalmi konkrétumok szemlélésében, megítélésében (én nem sorolnám már az „érvényes művek” közé a *Szél fúvatlan nem indult*, és költőink akkori, nem kis részben dogmatikus politikai líráját sem merném globálisan felmenteni). Szász esszéinek azonban szerencsére nem e helyi érdekű vita áll a középpontjában, hanem az egyetemesebb érvényű kérdés: hogyan magyarázható a sematizmus eluralkodása, a belenyugvás vagy éppen a leikes támogatás, mi a történelmi, lélektani magyarázata a dogmatizmusnak? Nyilván nem Szász János az első kérdező, nálunk viszont az első közté tartozik azok sorában, akik nem elégednek meg a felszíni válasszal, s akik nem keresik a könnyed felmentést, „Eszmék és művek önértékén és hatásértékén mit sem változtat az — szögezi le Szász —, hogy hirdetőik és alkotóik meggyőződésből eszméltek és alkottak úgy, ahogy tettek, vagy kénytelenségből. A meggyőződés erkölcsi hitelével szavatolt hamis tudat objektív értéke attól még nem változik, hogy mindig is akadnak olyanok, akik a hamis tudattartalmakat törleszkedő alkalmazkodásból, erkölcsi-emberi gyávaságból és karrierizmusból forgalmazzák. Főként amiért a tényleges helyzetben az énelges tudathelyzet meggyőződéses állapotába mindinkább beszűmkedtek és hangsúlyozódtak a kénytelenség, s így ez utóbbiak ürügyén a meggyőződéstelen törtétek szava egykönnyen elkeveredhetett a többiekével. De a kénytelenségeket jórészt önként vállalta a szubjektive őszinte és meggyőződéses tudat, mivel a hidegháború, a lehetséges új világégés immanenciájának részben ténylegesen, részben ideglázasan fölnagyított körülményei között a pártfegyelem óhatatlanul a katonai fegyelem formáit öltötte, és az alternatívákat a vagy-vagy végletességével sarkította.”

A társadalmi mechanizmus és az egyén (ön)manipulálása foglalkoztatja Szász Jánost, ezért hangsúlyozza ismétlenül a hitszerűség és a tények súlyos következményekkel járó ellentmondását (bizonyos elfogadhatatlan helyzetek elfogadása, a koncepciók perek, tömeges áttelepítések, a törvénysértések sorozata). A hitszerűség fogalmát alighanem az újabb kori irodalomtörténetben is alkalmazni kell majd egyes pályaalakulásokra, az áldozatok némelyikének magatartására: „a vakhit öntévesztő hevületében, a kihagyó eszmélet légüres terében képesek voltak afféle bűnökben elmarasztalni magukat, amelyeket sohasem követtek el. Az alvó értelem rémálomában saját gazdáját szülte újjá szörnnyetegként.” Mindennél fontosabb a hallgatás bűnének korszerű újrafogalmazása, meghatározásértékű jellemzése (erkölcsi értékét növeli, hogy Szász János önmagára vonatkoztatja az utókor ítéletét): „Lényegtelen számom-

ra, hogy közvetlen vagy tágabb létkörömben az önkényes törvénytíprásnak mekkora volt a nagyságrendje (minthogy mindenképpen egy egésznek szerves része volt), lényeges viszont a megtörténtek tényszerűségével kialakult viszonyom és abból következő viselkedésem." Szász tehát a mechanizmus vizsgálata során nem igyekszik kivonni, felmenteni magát — akkor sem, amikor a választott kompromisszumot elemzi. Tudja, hogy az egyéni felelősség etikumán ez nem változtat, mégis — meggyőződés szerint jogosan — továbbszövi a gondolatot: „A kérdés csak az, hogy a magánszférán belül milyen mértékben sikerült megőriznem megalkuvásom tartalmaiban a főnnállóval szembeni elvi álláspontot, és a társadalmi szférában mennyire sikerült kihasználnom az adottságok szorításának váltakozó játékkerében a bírálat lehetőségeit mint a főnnálló meghaladásának egyik feltételét, hozzájárulnom egy olyan, akár belterjes szellemi légkör főnnmaradásához, mely mindenek ellenére serkentőleg hasson az alkotói érzékenységre és valamelyes védettséget is jelentsen számára.”

Ezzel az idézettel, illetve gondolatmenettel közelebb kerültünk Szász János helyének kijelöléséhez is közelmúltunk irodalmában, egyúttal pedig elérkeztünk a jelenbe. Mert azt már a kortársi irodalom krónikájához, kritikájához sorolhatjuk, amit például a „szövegíró nemzedékről” vagy a sokat emlegetett, vihart kavart Pánek—Sütő-vita kapcsán mond. Szász János, mint újabban annyiszor, ebben a vitában is a kizárólagosságok ellen foglalt állást, és szerencsés átdobással pontos megfogalmazáshoz jutott sajátosság és egyetemesség dialektikájának meghatározásában: „az egyetemesség méltósága előtt minden sajátosság egyenértékű.” Nem kevésbé pontos és fontos, amit Fazekas János könyvének ismertetésében — a „politikai nemzet” fogalmát „szerencsétlen utópiá”-nak nevező Vasile Goldişra hivatkozva — a nemzeti értékek megbecsüléséről, mások lebecsüléséről, az elvakult patriotizmusról, elnemetietlenítéséről, egyszerűen a nemzeti kérdéssel ír: „Az asszimilációs politikai gyakorlat, mint szerzőnk bő példatára is bizonyítja, nem a nemzeti kérdés megoldásához, hanem elbonyolításához, elmérgesítéséhez, a sértett önértékből származó vak indulatok kiviharzásához vezet. A nemzeti kérdés megoldása következésképpen a nemzeti egyenjogúság totalitásának kérdése.”

Szász János mint felelősségét átéző, egyre kritikusabb és önkritikusabb alkotó minden vonatkozásban foglalkozik tehát a totalitás gondolatával. Jól látja, hogy ez „az emberszabású cselekvés előfeltétele”.

Kántor Lajos

A bánya- és kohóipar múltjáról

Sokáig úgy tűnt, hogy történetírásunk az ipar- és bányatörténet tekintetében s ezekhez kapcsolatan a munkásmozgalom területén is (a história többi ágazatától eltérően) jelentős előmunkálatokat tudhat magáénak, s már rég abban a helyzetben van, hogy összefüggő képet tud róluk nyújtani.

Vajda Lajos *Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok* címmel megjelent könyve után azonban — mely az erdélyi bányászat és kohászat jól körülhatárolt korszakának (újkorának) és a vele összefüggő társadalomtörténeti kérdéseknek az összefoglalására vállalkozott — nem szorul különösebb bizonyításra, hogy bizony ezen a téren még mindig sok az érdemben tisztázásra váró feladat, s egy-egy szintézisre való törekvés — mint azt Vajda könyve is igazolja — évtizedekre menő céltudatos munkát igényel. Tegyük hozzá: még akkor is, ha azt intézményes keretek között s érzelmi kötődéssel végzik, miként Vajda Lajos.

A gazdasági élet kevésbé alapvető aspektusait figyelők is felismerték, hogy a hazai s ezen belül az erdélyi tőkés ipari fejlődés megindulásában, az itteni proletariátus első osztagainak megjelenésében a bánya- és kohóipar döntő szerepet játszott. A nagyobb történeti összefoglalók is így tárgyalják, de Vajda Lajos volt az első történész, aki ezt a tértel adatolva, a történelmi források egész garmadáját vizsgálva be is bizonyította. Nyilván a kérdés fontosságából és a gazdaságtörténetírás helyzetéből adódóan Vajda külön fejezetet szánt annak kimutatására, hogy Erdélyben a tőkefelhalmozás egyik legfontosabb forrását a bányaipar és ez ehhez kapcsolódó termelési ágak körében kell keresnünk, hogy ezek váltak az első kapitalista jellegű vállalkozások színterévé. Társadalmi vonatkozásban pedig itt került sor az ipari bérmunkásság első tömeges megjelenésére. Erdélyben a kapitalista ipar korszakának kezdetét — mindenekelőtt

a gazdaság e termelési ágaiban — a XVIII. század második felétől számíthatjuk.

Vajda a fejlődést befolyásoló főbb tényezők között az uralkodó feudális termelési viszonyokat említi, emlékeztünkbe idézi azonban, hogy a tőkés irányba is fordult gazdasági fejlődés szimultán módon több irányból jövő erőteljes ösztönzést kapott. A bánya- és kohóipar például éppen a Habsburg abszolutizmus céltudatosan hozott gazdaságpolitikai intézkedései révén. A Habsburgoknak ugyanis érdekükben állott felkarolni a viszonylag kis tőkeáfordítással gyors jövedelmet hajtó bányászatot és kohászatot. A termelt bánya- és kohóipari termékek jó részét aztán az örökös tartományok gyáripára használta fel. A fentiek bizonyítására idézett adatok, dokumentumok a bécsi adminisztráció által Erdélyben is követett gazdaságpolitika: a merkantilizmus ellentmondásosságára is fényt derítenek. Ez ugyanis úgy törekedett a Habsburg birodalom gazdasági egységének megteremtésére, hogy e tartományának (s másoknak is) alárendelt gazdasági szerepet juttatott. A gazdaságpolitikai elvekké emelt kameralista tanok ugyan a gazdasági élet fő mozgatóját a pénz forgásában jelölték meg, de az Erdélyben előállított bányászati és kohászati hasznat, amely a kincstár összes erdélyi pénzforrásai közül a legnagyobbak közé tartozott, e gazdaságpolitikai elvek gyakorlati végrehajtója, a Bécs-központú vezetés erősen megcsapolta, s ezzel akadályozta az erdélyi tőkefelhalmozást, az ipari felemelkedést.

Ónálló szempontok szerint térképezi fel Vajda az említett gazdasági intézkedések, de sok esetben éppen a magánkezdeményezés nyomán új életre kelt erdélyi és bánági bányászati és kohászati központokat, hogy aztán két különálló részben végigkísérje fejlődésüket nagyipari jellegűvé válásuk időszakában (1848—1867), majd a kapitalista nagyipari fejlődés meggyorsulásának 1867 és 1918 közé eső korszakában is. Közben e munka elvégzése során Vajda olyan „háttérismeretekkel” lát el minket, a bányászati és kohászati termelés, technika s a cseperedő tudomány területéről, amelyek birtokában viszonylag könnyen megérthetjük az Erdélyben annyira sajátos munka- és bérvizonyokat, a bányavárosok és bányatelepek társadalmának alakító tényezőit, természetesen minde nélkülött a bányákban és a kohók mellett dolgozók nehéz helyzetét és a megjavításáért folytatott küzdelmüket.

Az 1848—1849-es forradalmat és szabadságharcot Vajda a történelem olyan epizódjának tartja — s ez könyvének

szerkezeti felépítéséből is kiténik —, amely hűen tükrözi az előző korszak gazdasági-társadalmi változásait, s amely egyúttal az elkövetkezendő idők fejlődési irányát is kivetíti. E „nehéziparnak” a forradalom idején kibontakozó haditermelését és az erdélyi bányavidékek munkásságának forradalmi szereplését Vajda mintaszerűen elemzi; nemcsak új adatokkal bővíti az 1848-as események elédig nem sokat kutatott vetületeit, hanem teljesen új szempontokat állít a további kutatások számára ebben a vonatkozásban. Felsorolja tanúságtételeit annak, hogy az erdélyi bánya- és kohóipari munkásság nemzeti különbség nélkül az 1848—1849-es forradalom mellé állt, s ha nem is elhatározó tényezőként, de mindenféleképpen része volt annak demokratikus irányba való elmélyítésében, tömegbázisának szélesítésében.

A nagyipari jelleg, a tőke koncentrációjának megjelenése, majd gyors előretörése jellemzi a forradalom leveretését követő korszak bánya- és kohóiparát. Társadalmi síkon pedig ettől kezdve beszélhetünk a termelés ezen ágaiban az állandó munkástömegek kialakulásáról, gócpontokba tömörüléséről, ami fokozatos öntudatosodásukat eredményezte, s végül a szocialista munkásmozgalom kibontakozását is elhozta.

Vajda Erdély viszonylatában is kimutatja, amit mások a tőkés világ fejlődésének általános bemutatásakor tettek, hogy e kor legjellegzetesebb terméke a szén és a vas, a vasút pedig, a fejlődés akkori legfőbb mozgatója, egyesítette a kettőt. S mivel a statisztikai adatok és általában a számsorok a legkézzelfoghatóbb bizonyítékok, Vajda valóban jól eligazító számadatokat közöl 1918-ig terjedőleg; nemcsak a vas- és széntermelés, hanem a többi bányászati és kohászati ág alakulásáról is, társadalmi vonatkozásban pedig a munkásság létszámának növekedését, üzemi és területi koncentrációját mutatja ki.

A XIX. század hetvenes éveiben felépő gazdasági válságról eddig tett általános megállapítások után Vajda végre bemutatja e válság konkrét megnyilvánulásait is az ipari termelés és jelentős ágaiban. Fontos megállapítása: noha a válság elhúzódott, a tőkés fejlődés növekedésének csak időleges megszakadását jelentette; a későbbiekben olyan tényezők léptek fel, amelyek e területen előmozdították a gazdasági növekedést.

Vajda követett kutatási módszerének sokoldalúságát mutatja, hogy figyelemmel kíséri a politikai, intézményes vagy jogi változások szerepét (dualizmus, iparpártoló törvények, vállalati fúziók vagy éppen háborúk) a bányászat elősegítésében vagy hátráltatásában. Egy percre

sem feledkeznek meg arról — s ez mai történelmi helyzetünkben igen nagy jelentőségű —, hogy elemezze a munkás-és szocialista mozgalom fő osztagainak harcát és tevékenységét.

Gondolatokat ismételnék, ha megpróbálnám kijelölni Vajda Lajos könyvének pontos helyét történetírásunkban, hiszen azt lényegében megtette Kovács József

professzor e korszakra vonatkozó historiográfiánk számos alapvető kérdését érintő előszavában. Annyit azonban szükségesnek tartok hangsúlyozni, hogy a Politikai Könyvkiadó Vajda könyvének kiadásával jó precedenst teremtett: újra bebizonyította, hogy gazdaság- és társadalomtörténeti munkákkal is méltóan lehet szolgálni nemzetiségi kultúránkat.

Csucsuj István

Mi kezdi ki a rációt?

Nem tudni, mi a veszedelmesebb: ha fenntartás nélkül azonosulunk, vagy ha szkeptikusan eljárunk valamivel; de minden esetben nehéz ószintén beszélni — főleg ha közvetlenül minket érintő dolgokról van szó. Úgy érezzük, kötelességünk megmagyarázni, most azonnal, és úgy, hogy az örökkévalóság számára is csak a magyarázat maradjon. De mit lehet tenni az olyan könyvvel, amely egyszerre tartalmazza egy aktuális helyzet metszetét és annak teljességre törekvő magyarázatait is — annál is inkább, mert a magyarázatok itt látszólag nem a helyzetet magyarázzák (mert azt — láthatólag — fölösleges magyarázni, hisz az a legszűkebben vett *nominalista* értelemben: önmagában magyarázata), de igenis jelzik a teljes magyarázat elvének a csődjét; és ez legalábbis fájdalmas, mert így a helyzetet csak elutasítani vagy — szinte látatlanban — átalakítani lehet, de elfogadni nem.

A teljes magyarázat elve — és igénye — önmagában véve nem intellektuális, hanem közvetlenül gyakorlati szükségletekből sarjad, s valami konok és következetes változtatási szándék húzódik meg mögötte, mely nem ragadható meg teljes mértékben sem az esztétikum, sem a társadalmiság kategóriájával. A magyarázat első állomása ugyanis a megnevezés, de a megnevezéssel csak a saját tudatunkat meghatározó teleológiát vizsgáljuk át a jelenségre. Így minden, amit tehetünk — azáltal, hogy ami értelmét meghatározhatná, az meghatározatlan, sőt meghatározhatatlan —, a véleményalkotás, egy olyan vélemény alkotása, mely csak a mindennapi tudat valamely elemében, egy gesztusban, egy szertartás, (eckhardti értelemben vett) *jelenlét* keretei közt értelmezhető. Szó se lehet arról, hogy a megnevezés teleológiája különbözzön a szertartás teleológiájától.

Nem szabad azonban elnéznünk a tények felett — a szellemi munka jelen-

legi objektivációs formáira ugyanis az jellemző, hogy minél jobban hatalmába kerülnek a mindennapi tudat eszkatologikus elvárásainak, annál inkább igyekeznek kiküszöbölni magukból a mindennapi tudat világméretű minden elemét, és behelyettesíteni azt az önmagáért való tudomány (művészet, filozófia stb.) evidenciáival. Ha számolunk ezzel, akkor kiderül, hogy a magyarázat leg-tündöklőbb apparátusa és a legkritikaibb kritikai alapállás sem segít, nincs funkcionalitása, hisz nem lehet az az objektivációs forma, amire törekszünk, és a mindennapi tudat eleme is. És ez az elmentmondás csak úgy lehetne feloldható, ha általánosan elvesztené az érvényességét az értékeknek az a rendszere, mely lehetővé teszi, hogy használható vagy használandó ismeretnek, evidenciának tekintsük azt, ami az emberi képességek egy (bármely) leszűkített csoportjának a felhasználásával, az emberi képességek leszűkítésével jön létre.

És körülbelül innen kellene kezdődnie Ágoston Vilmos regénye, a *Lassú vírus** kritikájának; Ágoston ugyanis egy nem mindennapi kísérletet visz végig, egy olyan kísérletet, mely minden, csak nem romantikus (amint ezt Egyed Péter állítja: *Kiket támad meg a lassú vírus? — A káros bábokat*. Utunk, 1982. 7.). Ágoston ugyanis nem az intellektuális regény megteremtésén fáradozik, hanem épp e regényforma feladásán, hisz célja az, hogy egy egész ember esélyeit vázolja föl, s így egy eléggé műfajtan műfajtag dolgoz ki, amely legalább annyira énrégény vagy dokumentum, mint esszé. De e keretekben nincs önelvű fikció vagy önelvű magyarázat; mert a regény valaminek az *átirata*, tehát valami más is, funkciója nem csak esztétikai és nem csak heurisztikus. Szépirodalom, de csak

* Ágoston Vilmos: *Lassú vírus*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

azért, hogy dokumentum lehessen, mert más formában nem jutna nyilvánosság-hoz, nem lenne megfigyelhető az-a-mi. De Agoston nagyon jól tudja, hogy így sem az — a mindennapi tudat ugyanis képtelen saját dokumentumaira reflektálni, nincs érzékenysége saját, belső problémái iránt, és az irodalom is elvesztette azt a képességet, hogy a problémákat közvetlenül integrálja; — s itt csak az állandó kérdés segít, mert (egyáltalán!) „mi az, hogy a mondani-való nem változik, ha átíratok?”

Rangi (Ranghy?) Tangora, a Dokumentumok hőse, mint a regény megformálásának a módja is, a kommunikáció problémáját veti fel. Félelme nem valamely — misztikusan értelmezett — szeparatizmusból, de nem is a társadalmi beilleszkedés, a „mimikri” bugyutasága miatt létrejött heveny immúnreakcióból táplálkozik; egyszerűen megérzi azt, hogy a formális elemekre épülő, tárgyiasított kommunikációs viszonyok groteszk és irracionális valóságot eredményeznek. A konfliktus ez, és a szerepvállalás anomáliái, amelyeket kritikájában Egyed Péter oly feltűnő következetességgel nevez meg a bajok forrásaként, már mind csak ennek a tényállásnak a következményei, hisz Tangora nem közölhet semmit, nem magyarázhat meg semmit, mert magyarázatai csak közvetve, újabb és újabb magyarázatok özönén keresztül vonatkozathatók közvetlenül emberi minőségekre. És Tangorának innen adódik a felismerése: mindezen normák és formák, e felépítmenyi elemek mind nem *természetesek*, szükségtelenek. De Tangora nem teóriával válaszol a fenyegetésre (ami ezek után nagyon is érthető). Nagyon is gyakorlati eszközökhöz nyúl, mert egyszerűen élni akar, és kész. De a konfliktus nem a szubjektum terméke, és ezért nem is szorítható vissza oda, nem lokalizálható, nyilvánosságot, megoldást, konfrontációt követel. Így adódik aztán, hogy a saját létükben veszélyeztetett felépítmenyi rendszerek is agresszív válnak, a kommunikáció mindenáron való ellenőrzésére, illetve megszüntetésére törve, hisz az egyén szubjektumába szorított konfliktus egyszerű, adminisztratív eszközökkel is elrejtethető, s patológikus elváltozássá vagy felelőtlen-séggé stilizálható. Így érik meg a felismerés Tangorában, hogy a saját és a felépítmenyi tevékenység ésszerűsége egymásnak ellentmondó, különböző valami, s ezáltal saját veszélyeztetett helyzetét is tudatosul, mert „teremté az Úr az Erő-

szakot, s mondí neki: — Büntesd meg a világot. Es kérdé az Erőszak: M ért? Hallgat az Ur egy darabig, s válaszolá: Csak.” Tangora így defenzívába kerül, az óriási műteknőc páncélja alá, műteknőc barátjával egyetemben, s aztán nem is nagyon engedik előbújni onnan, hisz *elmondta* felismerését — igaz, csak egy embernek, a hőzöngős Jeremiásnak, de épp ez a tény a veszedelem, mert volt bátorsága elmondani ezt, amikor nem értik, amikor „A Magasságnak száájából nem jön ki a gonosz és a jó”. Jeremiás egyetlen emberként is potenciáli: tömeg, mert igaz ugyan, hogy akinek semmilyen képessége nincs a kitörésre, „középszerűnek, utszélinek, tehetőségte-lennek fogja magát érezni, de tömegnek nem”, ámde a szolidaritás képessége nem egyenhez kötött, a tömegek kitörése pedig csak saját identitástudatuktól függ, hisz a tömeg, a nép épp akkor lesz az, ami, amikor az alkotó egyedek elvesztik formális kötöttségeiket saját rétegükkel, szituációjukkal szemben, és létrejön a minden rétegből származó individuumoknak az a forradalmi konglomerátuma, amit Marcuse népnak nevez.

Egy elidegenedett felépítmenyi logikája szerint a ritenest el kell szigetelni, meg kell akadályozni abban, hogy kommunikációs tevékenységével elindítsa a lavinát. Nem vallomásra, nem valódi identitásának a bevallására akarják ugyanis készíteni, hanem épp ellenkezőleg, meg akarják szüntetni azokat a kommunikációs csatornákat, amelyeken keresztül a saját identitástudatát megfogalmazhatná, igyeksenek őt megfosztani mindattól a közegetől (emlékek, hagyomány), amiben megtalálhatná magát. Sikerül is leszoktatni őt egy sor formális cselekvésről: az írásról, a barátokkal folytatott beszélgetésekről, saját tevékenységének mindenféle magyarázatáról, de nem tudják elhíttetni vele saját töredékvoltát, perifériakusságát, nem tudják kivenni belőle természetes és autentikus érték-voltának tudatát. Minél jobban elszigetelik, annál inkább önmagára és a valóságára talál, és eljut végül a — bár pillanatnyi, de — totális *átéréshez*. S végül is itt válik csodálatossá Agoston könyve, mert megértjük, anélkül hogy túl sokat magyaroznánk; olyan könyv tehát, amit akár fejben is érdemes kilopni a könyvtárakból, és mindenképpen érdemes lefejni róla azt a burkot, amelybe azok igyekeznek bugyolálni, akik szerint a realitás ől és a nyelvről csak ezek felett és ezek ellen lehet beszélni.

Bíró Ferenc

ROHONYI VILMOS: FOGASKERÉKHAJTÁSOK

Rohonyi Vilmos professzor neve Románián kívül jól ismert Magyarországon is, akárcsak a nemzetközi műszaki közéletben. Tudományos konferenciákon tartott előadásai, szaklapokban közölt cikkei kapcsán és a *Csigahajtások* című nagy sikerű könyv társszerzőjeként nevével sokszor találkoztak Magyarországon. Így érthető, hogy *Fogaskerékhajtások* című könyvét nagy érdeklődés előzte meg, s piacra kerülése után néhány hónappal az összes példány elfogyott, egy éve pedig raktári példány sincs belőle. Kevés műszaki könyvnek van ilyen áttütő sikere; a konstruktorok és technológusok könyvespolcán éppúgy megtalálható, mint egyetemi hallgatóinknál.

A könyv a fogaskerékhajtások tervezésének és gyártásának gyakorlatát, a legfontosabb mérnöki és technológusi tudnivalókat foglalja össze — világos, könnyen érthető előadásmódban, szemléletes ábrák kíséretében. Bár az elméleti alapok mélyebb kifejtését mellőzi (erre ilyen terjedelemben nincs lehetőség, de nem is feltétlenül szükséges), a munka magas színvonalú és korszerű. Átfogja a fogaskerékhajtások teljes témakörét: a fogaskerék- és csigahajtások geometriai számítását, szilárdsági méretezését, a fogazott elemek megmunkálását és mérését, valamint a fogazószerszám tervezését, élezését és ellenőrzését. Csak az igen nagy áttekinthetőséggel rendelkező szerző tudja a lényegest és a lényegtelenly oly biztonsággal szétválasztani, ahogyan ezt Rohonyi Vilmos teszi.

Nehéz kiemelni egy-egy értékes részletet, mégis külön meg kell említeni a fogazati határok szemléltető bemutatását, a teherbírási méretezés szerencsés válogatását stb. Igen sok jól használható adatot és számítási eljárást találunk az ívelt fogazású kúpkerékek tervezésének és gyártásának témakörében. A *fogaskerékek mérése* című fejezetben pedig a szerző bemutatja a legkorszerűbb mérőeszközöket és mérési eljárásokat.

Jelezni kell azt is, hogy a 628 oldalas, egységes felfogásban írt könyvből 78 oldalnyi kiegészítés, illetve átdolgozás dr. Bercsey Tibor munkája; ezt elsősorban az eltérő magyar fogaskerékszabvány, illetve a Magyarországon elterjedt másfajta fogazógépek indokolták. — A budapesti Műszaki Könyvkiadó már több alkalommal tett jó szolgálatot azzal, hogy romániai szerzők könyvét megjelentette. Ez a szép kiállítású könyv is az intézmény gondos munkáját dicséri, és a magyar nyelvű műszaki irodalom hasznos, értékes része. (*Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1980.*)

M. J.

DÉNES ZSÓFIA: ÚGY, AHOGY VOLT ÉS ...

A 97 éves Dénes Zsófia könyve hatvan portrét közöl számottevő író, művész kortársairól. A remekbe sikerült arcképek között ott találjuk a szerző önarcképét is. Kilencvenöt éves korában jegyezte fel: „Csaknem hetven éve kényszerem, hogy írjak. Nem úgy értem: kenyérért. Az másképp is akad huszonöt éves nőnek. De megnyugvásért. Lecsillapodásért. Túlélésért... A szomjúság még tart, még nem jött el az éjjel. Még frok. De az alkonyat már sűrű. Egyre-egyre sűrűbb.”

A vaskos kötet kulcsszava: Ady, noha ebben a művében a költőről nem ad külön képet. Három könyvet írt róla, s személyisége felszikkaszt itt is az ábrázolások sűrűjéből, mert „jelenvaló volt mindvégig és mindenütt, ahol az új sarjadt, ahogy jelenvaló ma is” — írja. Vészi Margit érzékletes arcképvázlatában érthetően a központi helyre kerül a *Margita élni akar* versciklus érzékeny értelmezése, s ezen túl is megragadó ennek a varázslatos asszonynak a pályáiva. Személyes élményét meséli el arról, hogy az ifjú Lukács György milyen lelkesen és értőn ismerte fel Ady költői zsenijét, s hogyan szállott szembe szűk családi körében, majd később a társadalmi nyilvánosság előtt az értetlenséggel és elutasítással. Ignótus szavait idézi a költő halálakor: „Ady Endre óriás. [...] Mindent tudott, amit akart. [...] Lefordíthatatlan és utánozhatatlan. [...] Halhatatlan.” A Bartókra emlékezésében ép-

pen úgy felcsendül a költőhöz fűződő viszonya, aminthogy a Molnár Ferenc-portré háttérében is felismerhetők Ady arcának körvonalai. Feljegyzi Móricz Zsigmond és Ady mindhalálig tartó barátságának emberi mozzanatait — saját emlékeivel és Móricz Zsigmond vallomásainak felidézésével...

Dénes Zsófia élmény-könyvében nem retusálja a fotográfiákat. Szoros szálak fűzték a „legendás“ Fedák Sárihoz; jellemképe kegyetlenül tárgyilagos, nem megbocsátó, de az egykori szeretet és csodálat átszűrődik a zord, megsemmisítő ítéleten is. Olvashatunk Erdős Renée és Bródy Sándor egzaltált szerelmi párharcáról; szemléletesen tudósít Ferenczi Sándorról, akit a mélylélektan nemzetközileg elismert tudósai — közöttük Sigmund Freud is — kivételes elismerésben részesítettek.

Személyes emlékek fűzik Dénes Zsófiát Kassák Lajoshoz, Rippl-Rónai Józsefhez, Krúdy Gyulához, Juhász Gyulához, Bernáth Aurélhoz, József Attilához. Élményvilágához tartozik Kós Károly, Kelemen Lajos, Tabéry Géza, Sütő András, Tamási Gáspár személyisége... „Ami e találkozások élményeiből bennem a mai napig megmaradt — vallja —, igyekszem átadni a fiatalabbaknak, mert már szinte alig akad az ábrázoltak között, akikkel ők még találkozhatnak. [...] Valami vissza nem térőt jelentenek, s mint korom tanúja, és magam is egyszeri jelenség, még tükrözhettem. És éppen ez, hogy mindebből semmi sem tér vissza, tette érdemessé, hogy néhány kései évemet ennek a munkámnak szenteljem. [...] Akikről írok, nem egyetlen korszak szülöttei. Hiszen az én életem nemcsak egy emberöltőt ölel fel, de voltaképpen hármát. [...]“

Önjellemzésében írja: „Az ember mindent elhagy maga mögött. A legelső csókot a szomszédkert dzsungeljében, a nászutat az itáliai városokban, az első szeretőt a normandiai tengerparton, sok boldog hajnalt és még több mámoros estét, nagyszerű embereket, akikért érdemes volt világra jönni, s akik mind elmentek. A sors kegyelméből az az egy maradt meg, aki létfeltétel, mert ő a kenyér s a levegő. De az öregség itt van, jelen van, nem mozdul, inkább csak sűrűsödik minden letelt nappal.“

Számára az írás — felébredés a lidércnyomásból. Belső könyörgésében azt kíváná, hogy írása egyszerű legyen, ne cifrázza modor, üres formakeresés. A mélységet akarja közvetíteni, az igazság csendjét és kiáltását. (*Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1981.*)

R. I.

Vetró András: Torzó